

РОЗУМІННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ В РАДЯНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ 1920-х – ПОЧАТКУ 1930-х РОКІВ

Система освіти завжди значною мірою залежала від суспільно-політичного ладу країни. З приводу освітніх питань увесь час точилася боротьба між представниками різних суспільно-політичних угруповань, які відстоювали ті чи інші ідеологічні позиції. Особливо гостра полеміка розгорталася навколо вищої школи. Зокрема, питання про зміст вищої освіти, його ідейну спрямованість та навіть методи викладання неодноразово поставали як найактуальніші. З ними пов'язувалося вирішення не лише певних соціальних та господарчих проблем, а й напрямки та темпи розвитку суспільства і країни.

Повною мірою вище сказане стосується й української вищої школи 1920-х – початку 1930-х років. У той час освітні питання знов набули принципового значення та спричинили сплеск неабиякої гострої полеміки, що відобразилася й на шпальтах тогочасних періодичних видань у вигляді публіцистичних творів. Ця публіцистика містить інформацію не лише про якісь факти чи явища, але й характеризується наявністю багатьох оціночних суджень, різних думок та концепцій, образних складових, що дозволяє розглянути її в якості історіографічного джерела.

В даному випадку пропонується дослідити ту частину публіцистики, що містить міркування щодо суспільно-політичного покликання українських вищих навчальних закладів за радянських умов. Для цього буде проаналізовано погляди та оцінки публіцистів з приводу суспільно-політичного призначення вищої школи у дореволюційному суспільстві та простежено їхнє розуміння ролі вищої школи у радянські часи.

Основну увагу буде сфокусовано на «прочитанні» текстів, тобто на вивченні дискурсивної практики втіленої у публіцистиці зазначеного часу. Відповідно, перевагу буде віддано аналізу ключових слів та виразів публіцистів за якими криються пені оціночні судження. На нашу думку, це дозволить з'ясувати сенси основних ідей, що продукувалися авторами з приводу розуміння ролі вищої школи у радянському суспільстві 1920-х – початку 1930-х років.

Як відомо, створена в Україні на початку 1920-х років система освіти істотно різнилася від загальносоюзної. Зокрема, Україна стала єдиною з республік Радянського Союзу, де університетська освіта зазнала нечуваного реформування, а самі університети як форма організації вищої школи були ліквідовані. При цьому українські керівники освіти, які здебільшого й виступали публіцистами, вважали себе послідовниками французьких реформаторів освіти, які за часів Великої французької революції ліквідували усі 22 французькі університети. Зауважимо, що на той час то був єдиний історичний досвід такого рішучого заперечення університетів, на який і спиралися творці «нової системи освіти». Замість університетів було створено

професійно-орієнтовані вищі навчальні заклади, що стало однією з найголовніших відзнак української системи освіти.

У дореволюційній Росії університети, як і багато інших, в тому числі освітніх, інституцій, засновувалися за ініціативи влади. Тому, власне кажучи, вони безпосередньо виступали як державні установи і, на думку багатьох, були провідниками і втілювачами урядової політики в галузі освіти. Візуальним відображенням належності їх до виразників інтересів держави стало слово «імператорський», яке передувало назві того чи іншого університету. З розгортанням революційних подій в певних колах суспільства остаточно утверджується думка, що університети (як і вся система освіти) покликані були відстоювати інтереси невідомого самодержавного ладу. Вже на початку 1920-х років в публіцистиці з цього приводу відзначалося, що «старі» університети були «апаратом ідеологічного гніту робітничої класи»¹, «органами дворянської освітньої політики»², «апологетами самодержавства»³ тощо.

Критикуючи дореволюційну систему освіти, особливо університети, за тісний зв'язок з колишнім режимом, українські реформатори висловлювали своє бачення алгоритму відносин вищої школи з радянською владою. За їхньою логікою вони мали визначатися передовсім у політичній площині. Думка про «аполітичність» або «не політичність» вищої школи, яку відстоювали дореволюційні діячі освіти, вважалася «лицемірною» і розглядалася як «ошукування мас»⁴. За словами одного з авторів, «академізм» (аполітичність) в «похмуру епоху Кассо і Шварца» був виразом «певного політичного сповідання». Зазначалося, що під гаслом усунення з університету політики «заради науки» ховалося гасло боротьби з революційною політичною думкою й «впровадження чорносотенства і монархізму в університети»⁵.

Таким чином можливість існування вищої школи поза політики принципово відкидалася. Їй відводилася функція безпосереднього механізму втілення завдань радянської влади. В публіцистиці з цього приводу відзначалося, що вища школа повинна була стати «Радянською», перетворитися не лише на «провідника», а й на «лабораторію» «ідей радянської влади»⁶.

Прагнення надати вищій школі певного суспільно-політичного спрямування відобразилося й на організації «нової системи керівництва» вищими навчальними закладами, що була спрямована на забезпечення потреб радянського господарчого та культурного будівництва. Так, критика «старої» системи управління була зосереджена переважно на автономії чи, як казали тоді, «парламентаризмі вузів». Останній висвітлювався як концентрований вираз буржуазного ладу⁷. Захист «буржуазною професурою» «парламентаризму» з широким застосуванням «виборчого права»⁸ розглядався не інакше як спроба «огородити буржуазну науку та її ідеологію від робітничо-селянського впливу»⁹. Автори відверто визнавали, що «політична сторона цього питання навряд чи залишається для будь-кого нез'ясованою», автономія вважалася найбільш «зручною бронєю» «проти намагань проникнення [до вищої школи] зі сторони пролетаріату»¹⁰.

Натомість в публіцистиці, як на початку, так і наприкінці 1920-х років, активно продукується думка, що вища школа неодмінно має бути частиною системи державного господарювання з відповідними завданнями та організацією внутрішнього

життя. Утверджується погляд, що інститути повинні організовуватися на зразок великих державних трестів. За словами заступника наркома освіти Я. Ряппо, інститути й технікуми було проголошено «виробничими підприємствами Республіки» з чітко визначеними «життєвими завданнями», з конкретним «цільовим призначенням»¹¹. Виходячи з цього протягом 1920-х років автори неодноразово пропонували підпорядкувати вищу школу «загальним законам, радянським законоположенням», а викладацький склад «струхнути» і наблизити до «нового життя», вщепити їм «справжню громадськість»¹².

Вважалось, що забезпечити такий напрямок роботи вищої школи можливо лише завдяки запровадженню системи «одноосібного управління»¹³, «точно оформленої одноосібної відповідальності»¹⁴. Так, всю повноту влади в інститутах було зосереджено в руках так званого «директора», який призначався безпосередньо Народним комісаріатом освіти України. Фактично це був представник радянської влади в інституті, який втілював у життя необхідні рішення. Втім, слід відзначити, що необхідність такої системи керівництва, окрім політичної доречності, обґрунтовувалася ще й неможливістю вчених рад (колегіальних органів) впоратися із скрутним господарським становищем¹⁵.

Суспільно-політичне спрямування мала і так звана політика «пролетаризації» вищої школи, яка у вузькому розумінні означала зміну соціального складу студентства. Завдяки привілейованому становищу абітурієнтів з робітників та селян планувалося не лише «завоювати» (пролетаризувати) вищу школу, а й, що найважливіше, виховати «свою», класово близьку інтелігенцію, яка мала легітимізувати новий радянський режим.

Як відомо, до революції існували певні станові обмеження щодо вступу у вищу школу, що стало важливою підставою для розгляду її як частини несправедливого станово-орієнтованого суспільства. Наприклад у публіцистиці, як на початку, так і наприкінці 1920-х років, з цього приводу зазначалося, що «старі» вищі навчальні заклади вирости на «обслуговуванні лише землевласників і торгово-промисловців»¹⁶.

В певному розумінні університет зображувався ще й як важлива частина механізму, що забезпечував непорушність усталеної соціальної стратифікації. Як відзначалося, він виконував роль істотного «важеля розподілу буржуазної молоді», яка завдяки університету інкорпоровалася на «відповідні привілейовані місця в буржуазному суспільстві»¹⁷. На думку авторів, це дозволяло ідеологічного обґрунтувати та забезпечити непорушність «раз богом* даного устрою» (соціальної стратифікації суспільства)¹⁸.

Прагнучи відновити соціальну справедливість, радянська влада оголосила «демократизацію»¹⁹ вищої школи, в яку цілком вписувалася і ліквідація університетів як інституційних форм народжених і обслуговуючих, за словами авторів, «потреби поміщиків та буржуазії»²⁰. І скоріше за все, серед певних верств суспільства такі дії знаходили підтримку. Однак, проголошена «демократизація» освіти фактично перетворилася на її «пролетаризацію», тобто в диктат соціальної (робітничо-

* Так у тексті.

селянської) винятковості, який виявлявся і при вступі до інститутів та технікумів*. Причому, як свідчить аналіз публіцистики, реформаторів освіти зовсім не засмучували «гучні фрази» про «людські права», якими «філістери й міщани» доводили «право на навчання» в радянському вузі. Серед авторів утверджується погляд, що якщо вузи готують «командний склад народного господарства й державного будівництва пролетарської диктатури», то й доступ до вузів повинні мати робітники та їхні співники – селяни, але ні в якому разі їхні «класові вороги». Саме через це, відзначав Я. Ряппо, під час комплектування вузів за «диктатури пролетаріату» не може бути «ніякого рівноправства* клас та демократизму»²¹.

Водночас, симптоматичною для публіцистики стає риторика протиставлення «буржуазної» та «пролетарської» інтелігенції. Остання розглядалася ядром «нової» вищої школи, вважалось, що вона «поховає і старий добрий університет, а разом з ним й стару «науково-освічену російську інтелігенцію»²². Відзначалося, що робітничий клас та селянство приймуть у своє середовище лише ту інтелігенцію, що вийшла із «надр трудової маси, органічно зрослася з нею», а не ту інтелігенцію, що «приходить з гори, щоби з виглядом благородної переваги потолкувати «про те, про се, а більше ні про що»²³. Активно продукувалася думка про недовіру до «старої» інтелігенції, яка, зі слів авторів, «глибоко встигла укоренитися у свідомості народних мас» та про необхідність якнайскорішого формування «пролетарської інтелігенції»²⁴. Вважалось, що здійснити це завдання можливо лише із організацією монополії на вищу освіту для робітників та селян²⁵.

Суспільно-політичне призначення «пролетаризації» вищої школи та настанови на створення «нової» інтелігенції з робітників та селян стають зрозумілишими якщо розглянути завдання, що формулювалися публіцистами перед вищою школою та «пролетарською інтелігенцією». Аналіз публіцистики показує, що автори вимагали від вищої школи та студентства не стільки загальних чи професійних знань, скільки здебільшого знань політичних, вміння працювати на «ідеологічному фронті». Іншими словами, на них покладалися завдання щодо ідеологічного обґрунтування політики радянської влади та забезпечення її легітимності для усіх верств суспільства. Зокрема, особливого значення публіцисти надавали підготовці студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю – інститутів народної освіти, що значною мірою акумулювали потенціал колишніх університетів.

Так, педагог розглядався авторами не лише «керівником певної групи», а й «організатором культурного життя, піонером нового суспільства, агітпропом на селі й т. д.»²⁶. Відзначалося, що «новий» педагогічний персонал має бути «активним і міцним», щоби «провадити антирелігійну пропаганду серед учнів і в тому оточенні населення, яке знаходиться в сфері впливу даної школи»²⁷. В керівних колах Наркомосу в той час панує думка, що «шкільна лава повинна стати трибуною для пропаганди комунізму»²⁸. За словами В. Арнаутова, це становило «величезну історичну проблему», яку не можна було ставити «в залежність від умонастроїв розхлябаного

* Згідно української системи освіти, технікуму також вважалися вищою школою.

* Так у тексті.

інтелігента». «Діти, – відзначав він, – повинні виховуватись або як борці за комунізм, або зовсім не виховуватися»²⁹.

Наприкінці 1920-х років в публіцистиці відзначалося, що завдяки «пролетаризації» вищих навчальних закладів, зокрема завдяки застосуванню класового підходу до комплектування студентського складу, вищу школу вдалося перетворити на «організацію диктатури пролетаріату та соціалістичного будівництва»³⁰. На практиці це означало, що інститути стали фактично частиною державного механізму, покликану ідеологічно обґрунтувати радянську владу та її заходи. Слід зазначити, що відповідні суспільно-політичні завдання висувалися перед вищою школою та студентством і на початку 1930-х років³¹.

«Пролетаризація» вищої школи порушила питання і про зміст вищої освіти, якій автори пропонували надати відповідного суспільно-політичного спрямування. Освіта (як і наука) мислилися лише безпосередньою справою пролетаріату і селянства, оскільки вважалося, що зміст освіти має спиратися, відображати та визначатися соціальною базою суспільства.

Вже з початком 1920-х років автори неодноразово висловлювали критичні міркування щодо змісту вищої освіти, особливо університетської. Лейтмотивом критики стає думка, згідно якої зміст освіти був також підпорядкований забезпеченню «ідеологічного пригнічення» пролетаріату і селянства та «панування» буржуазії. Особливе невдоволення викликало теоретичне спрямування підготовки фахівці. Вважалося, що така підготовка живила лише «інтелігентське, мілке, буржуазне багатознайство» та формувала «еклектично-розумкуватий буржуазний науковий світогляд»³². У редакційній статті журналу «Студент революції» з цього приводу відзначалося, що ті, хто перебував в університеті, не турбувалися про те, чи будуть вони вченими, вчителями, акцизними чиновниками або просто «інтелігентними рантьє»³³.

Водночас публіцистика містила настанови на «пролетаризацію» освіти, на перегляд її змістовної частини, яка бачилася лише професійно-орієнтованою. Активно продукувалася думка, що лише така освіта здатна забезпечити інтереси та потреби робітників та селян. Фактично з професіоналізацією освіти, втіленої у відповідні організаційні форми (інститути та технікуми) планувалося створити «форми комуністичного устрою». В основі такої позиції полягала думка, що кожна «культурно-історична формація» має створювати «свої», «відповідні типи закладів і установ»³⁴.

За словами Я. Ряппо, «диктатура пролетаріату» мала неминуче реорганізувати суспільне життя і освіту за «новими принципами». Визначаючи нові принципи «пролетарської освіти», він наголошував, що у всьому радянському культурно-освітньому будівництві має виявлятися «корисна пролетарська політика». При цьому чітко визначалася й «база», на яку мала спиратися політика радянської держави в галузі освіти. Вважалося, що це неодмінно мають бути лише «виробничі відносини й продуктивні сили, які мають місце під час диктатури пролетаріату». Відзначалося, що саме такий підхід обумовив як всі «організаційні перетворення» Наркомосу на ниві освіти, так і «зміст освіти».

Отже, центральне місце в освіті за диктатури пролетаріату автор відводив «корисній суспільно-необхідній праці», на основі якої вивчалися техніка, економіка й соціальні умови. «Тільки на основі засвоєння конкретного виду праці, – писав Я. Ряппо,

– в конкретних життєвих її умовах і можливо отримувати пролетарську освіту»³⁵. Відповідно, пропонувалося будь-що «знищити» ту систему, що культивувала «світогляд буржуазних спеців». Натомість вимагалось повернути вищу школу і професуру ««обличчям до життя» – поставити певні практичні завдання й давати практичний напрям, прикладний характер»³⁶.

Важливо зауважити, що критика «загальної» (теоретичної) освіти та настанови на створення освіти «пролетарської» (професійно-орієнтованої), спрямованої на робітників та селян, пов'язувалися з вирішенням проблеми розподілу праці на фізичну та розумову, що мала неабияке суспільно-політичне значення. Зокрема, із розподілом праці ставили в залежність розподіл суспільства на два умовні полюси. Вважалося, що у дореволюційний час одних людей свідомо готували для рабської фізичної праці, а інших – для паразитуючої інтелектуальної.

Так, в публіцистиці зазначалося, що «стара» вища школа, особливо університет, готувала своїх випускників лише для інтелектуальної праці (галузі «переконавання і тлумачення»). Відзначалося, що для таких людей повсякденне життя було «чужим», оскільки вони не торкалися вирішення практичних, виробничих завдань. Відповідно, продукувалося думка, що «білоручки», «відірвані від трудового життя» інтелігенти жили за рахунок невтомної праці робітничого класу³⁷. Це, наприклад, вплинуло й на формування негативного сприйняття лекції як традиційної форми викладення матеріалу у вищій школі. Сама лекція сприймалася на зразок марного пустослів'я, що не пов'язане з конкретними виробничими проблемами. Як відзначалося з цього приводу в редакційній статті журналу «Студент революції», нове керівництво вузів спрямовувало свою роботу на нищення «гуманітарного академізму» й «ліберального пустослів'я»³⁸.

Натомість на сторінках періодичних видань створена в Україні на основі професіоналізації система вищої освіти представлялася авторами такою, що має прогресивне суспільно-політичне спрямування, оскільки, за словами публіцистів, вона остаточно розв'язувала проблему поділу суспільства. З цього приводу відзначалося, що радянська система освіти, «відкинувши усіляке знання не пов'язане з виробничою працею», послідовно «витискала рудименти феодалізму і капіталізму з вищої школи»³⁹.

З професіоналізацією та запереченням теоретичної складової у вищій освіті автори сподівалися розв'язати й питання протиставлення інтересів і потреб особистості та колективу. Як відомо, за радянських часів культивувався погляд, що інтереси особистості мають визначатися інтересами колективу. І в цьому сенсі українська вища школа також вважалася найбільш прогресивною, оскільки, як стверджували автори, професійно-технічне спрямування освіти відповідало новим соціальним відносинам, згідно яких особистість розглядалася лише в межах певного колективу.

На початку 1920-х років в певних колах, передовсім дореволюційних діячів освіти, почали висловлюватися критичні зауваження з приводу невідповідності професійно-технічної освіти інтересам розвитку і формування особистості. Так, неабиякі критичні зауваження із зазначеного питання були висловлені відомим на той час ученим, лікарем В. Я. Данилевським. Не маючи доступу до засобів масової інформації, як і всі, хто критично оцінював заходи радянської влади, він скористався можливістю висловити оцінки радянської освітньої політики у першій частині свого курсу лекцій під назвою

«Лікар, його покликання й освіта»⁴⁰, що за якихось обставин оминув цензурний контроль.

У вступній лекції про університетську освіту, захищаючи теоретичну паралель у вищій школі та науково-дослідну роботу, яка розглядалася як «вищий прояв свободи людини»⁴¹, В. Данилевський підіймав проблему протиставлення інтересів особистості й інтересів суспільства, що породжувало, на його думку, професійне спрямування освіти. За словами В. Данилевського, лише залучення до «наукового способу мислення» забезпечувало «безпристрасне, справедливе відношення до життя й людей», у чому, на відміну від засвоєння «конкретних знань та навичок», він бачив запоруку «прогресу особистого й соціального»⁴².

Всупереч цьому, найближчі потреби держави потребували скорішої «корисної спеціалізації», «загальна наукова освіта» мала поступитися «утилітарному напрямку», що загрожувало, вважав В. Данилевський, перетворити підлітка на «ремісника з вузьким світоглядом, зі слабкою критичною думкою». «Як носій вищої наукової освіти, – зазначав він, – Університет неминуче має бути представником вищої духовної культури країни; у такий спосіб він має слугувати інтересам розумового розвитку, цьому найважливішому завданню особистісного й соціального порядку»⁴³.

Такий погляд на професіоналізацію освіти зустрів рішучу критику з боку колеги В. Данилевського, професора медицини А. Жук, який виступив у журналі «Шлях освіти» з розгорнутою полемічною публікацією, де фактично була репрезентована позиція офіційного Наркомосу. Відповідаючи своєму колезі, він зазначав, що робітничий клас не може ставити питання про «протиріччя між особистістю й суспільством», адже для нього особистість є не що інше, як «точка застосування соціальних сил». На його думку, суспільство, колектив не є дещо, що «обмежує розмах особистості, вони визначають врешті саму особистість». Таким чином, професійне спрямування освіти було зорієнтоване, за словами автора, на «зовсім інші соціальні відносини», де лише «соціально активна особистість», що визначалося «оволодінням конкретно галуззю суспільно корисної праці», вважалася «повноцінною».

«Професійно-технічна освіта, – зазначав А. Жук, – зриває зі школи ідеалістичну пов'язку, ставить «особистість» на своє місце і є одним із засобів організації соціалістичного господарства, наближає той час, коли протиставлення особистості суспільству буде також принципово чуже суспільній ідеології, як і протиставлення наукового мислення трудовому процесу»⁴⁴. Протягом 1920-х років в публіцистиці неодноразово піднімалася риторика із закликами «покласти край» усілякому «кар'єризму», «жадібності» й «тупому індивідуалізму», що, за словами авторів, все ще мало місце у вищій школі⁴⁵.

Із наданням вищій школі чіткого професійного спрямування, з поглибленням професійної освіти, публіцисти пов'язували також і подальший успіх усієї Жовтневої революції. Зокрема, запровадження професійно-орієнтованої системи вищої освіти мало, на думку авторів, закріпити та поглибити здобутки революції. Професіоналізація розумілася як найзначніший крок на шляху до створення дійсно *народної* (робітничо-селянської), справедливої системи освіти.

Відповідне розуміння ролі освіти зустрічаємо, наприклад, у працях наркома освіти Г. Гринько, який неодноразово виступав на сторінках періодичних видань. Так, в одній

зі свої праць він стверджував, що кожна значна революція висувала професіоналізацію як найважливіше завдання. І лише Жовтнева революція пішла в цьому плані якнайдалі, проголосивши професіоналізацію освіти «одним з основних завдань всього комуністичного перевороту»⁴⁶.

Найбільш докладно, на нашу думку, із зазначеного питання висловився автор, чий прізвище було приховано під криптонімом «М. А.». Перш за все він запевняв, що система професійної освіти в Україні є «безпосереднім витвором революції». На його переконання, ліквідація «універсальних» університетів та професійне спрямування освіти «відповідало розвитку революції».

В роботі стверджувалося, що лише Україна змогла поглибити революцію, запровадивши послідовну професіоналізацію освіти. «Якраз на те місце, – зазначав автор, – що залишається недоторканим внаслідок погоджувальної політики на Заході і навіть в Америці, спрямував свій удар Наркомос. Ми говоримо про університет. Принципове значення такої тактики може бути цілком поставлено в аналогію з тактикою нашої революції і революції на Заході». «Якщо б, йшлося далі в статті, революційний рух на Заході рішуче розбив – розколов університет, то ми б з упевненістю могли стверджувати, що перед нами революційна боротьба, аналогічна нашій. Але той факт, що угодницькі соціал–демократи не зачепили університет, є свого роду показником всього темпу розвитку революції на Заході»⁴⁷.

Дослідження публіцистики свідчить, що на формування уявлення про особливу роль професійного спрямування вищої школи (як і всієї системи освіти) вплинуло сприйняття непу як перехідного періоду до соціалізму. Нагадаємо, що на початку 1920-х років ідейна боротьба навколо шляхів будівництва соціалізму набула неабиякого загострення. Як відомо, 1920-ті роки стали перехідним періодом, який В. І. Ленін визначав як період боротьби капіталізму з соціалізмом⁴⁸, що позначилося на розвитку всього суспільства і економіки. Політичні угруповання, що повели ідейну боротьбу за якнайскоріше втілення в життя соціалізму, надавали освітнім питанням неабиякого значення. Ця боротьба виявилася і в розумінні завдань вищої школи в умовах «перехідного періоду». В цій інституції перетнулися погляди багатьох людей, кожен з яких мав власну думку щодо організації освітньої справи. У найбільш концентрованому вигляді вони були представлені як проблема співвідношення в освіті політехнічного і професійного ухилів. Перший напрям був репрезентований переважно Наркомосом Росії, другий, відповідно, Наркомосом України.

Висвітлення принципів створення української вищої школи як реалізації окремого бачення шляху будівництва соціалізму зустрічаємо в публіцистиці вже у першій третині 1920-х років під час загострення полеміки щодо розуміння завдань освіти. Головним чином це було відображено у працях найвищих посадовців Наркомосу, зокрема у публікаціях Я. Ряппо⁴⁹. За його словами, для політехнічної освіти потрібний був «ідеал суспільства», якого на практиці ще не існувало; така освіта, на його думку, відповідала лише «соціалістичному суспільству», яке ще належало збудувати. Лише з «розвитком технічного процесу», зі створенням соціалістичного суспільства він бачив можливість закономірної трансформації освіти з монотехнічної в політехнічну. За такою логікою, професійна освіта мала створити передумови для соціалізму. Отже за умов перехідного періоду «диктатури пролетаріату» вона вважалася більш

пріоритетною⁵⁰. Докладнішого обґрунтування його погляди на особливі завдання освіти в умовах перехідного періоду отримують наприкінці 1920-х років у розпал дискусії щодо уніфікації освітньої системи Союзу.

Починаючи із останньої третини 1920-х років праці Я. Ряппо містять більш чіткі формулювання з приводу того, що українська система народної освіти є «один зі шляхів будівництва [соціалізму] за доби диктатури пролетаріату». За його словами, за таких значних розходженнях в баченні принципів організації освіти, що існували між Росією і Україною, українську концепцію і систему освіти не можна сприймати як якусь «поправку або додаток до російської», а слід розглядати як «принципово окремий шлях будівництва соціалізму»⁵¹.

Український досвід організації вищої школи, як і всієї системи освіти, висвітлювався в публіцистиці не лише придатним, але й найефективним шляхом наближення соціалізму. З ним пов'язувалися темпи розвитку економіки і всього суспільства, відзначалося, що система освіти в Україні та її організаційні форми «спрямовані в майбутнє». В публіцистиці йшла мова про те, що професійна освіта є «важелем індустріалізації», засобом «реалізації соціалізму»⁵². На думку Я. Ряппо, така система освіти здатна була збудувати «соціалістичне господарство і соціалістичне суспільство», навчити, як «пересісти з мужицької убогої конячки на коня крупної машинної індустрії»⁵³.

Відповідний погляд на розуміння ролі професійно орієнтованої освіти зустрічаємо також в публікаціях наркома освіти М. Скрипника. За його словами, особливості української системи освіти були спричинені «розумінням процесу формування людини як свідомого учасника будівництва соціалізму»⁵⁴. Він неодноразово зазначав, що українська система освіти є «ефективніший шлях до будівництва соціалізму», шлях, яким має рухатися весь Союз⁵⁵.

В цілому, вивчення публіцистики із зазначеного питання демонструє, що реформатори освіти фактично застосовували практику так званих «подвійних стандартів». Так, гостро критикуючи «стару» вищу школу за надмірну політизацію, що бачилася в ідеологічного забезпеченні дворянсько-поміщицьких інтересів, в публіцистиці утверджується погляд на неодмінну політизацію вищої освіти й за радянських часів. Те саме стосується й гасел відновлення соціальної справедливості та встановлення демократії щодо вступу у вищу школу. Поряд з ними автори продукують думку про необхідність застосування у вузах політики «пролетаризації», що, окрім іншого, передбачала встановлення «диктатури пролетаріату», диктат соціальної (робітничо-селянської) винятковості при зарахуванні до вузу.

В публіцистиці зазначеного часу утверджується погляд, що вища школа має являти «виробниче підприємство». Перед радянськими інститутами й технікумами автори висували відповідні «виробничі завдання». Відповідним чином уявлялася й система керівництва, що мала втілювати зв'язок вищих навчальних закладів з державою і слугувати забезпеченню господарських потреб країни.

Праці 1920-х – початку 1930-х років відображають також прагнення перетворити вищу школу на механізм ідеологічної легітимізації радянського ладу. Відомо, що більш високий рівень легітимності забезпечується саме ціннісно-ідеологічним обґрунтуванням, оскільки це створює впевненість у непорушності суспільного устрою

як вияву найвищих цінностей та найвищого блага, від яких залежить порятунок людей. Це бачилось можливим завдяки підготовці так званої «пролетарської» інтелігенції, здатної ідеологічно обґрунтувати заходи радянської влади.

Аналіз публіцистики свідчить, що суспільно-політичним завданням планувалося підпорядкувати й організаційні форми та зміст освіти. Вважалося, що лише професійно орієнтована освіта з відповідними організаційними формами якнайкраще відповідає умовам «диктатури пролетаріату». Тобто, в певному розумінні «нова» вища школа розглядалася авторами як втілення «нового» суспільного ладу. За логікою реформаторів створенням такої системи вищої освіти мало відтворити й забезпечити стабільність «нового» соціокультурного середовища. З нею пов'язувалося й закріплення здобутків революції та встановлення справедливого суспільного ладу.

Наприкінці 1920-х років, коли постало питання про уніфікацію освітніх систем Союзу, в публіцистиці рельєфніше оформлюється теза про зв'язок створеної в Україні системи освіти з напрямками і темпами побудови соціалізму. Український досвід організації вищої школи (як і всієї системи освіти) починає висвітлюватися авторами як вияв альтернативного бачення шляхів побудови соціалізму.

На початку 1930-х років з остаточним утвердженням тоталітарної системи роль освіти, її зміст та організаційні форми було знов переглянуто і уніфіковано. Так, у 1933 році у адміністративному порядку було відновлено й університети України. Однак то вже були зовсім інші університети, університети радянського зразку, що також втілювали певні суспільно-політичні завдання. Це відобразилося і у семантичній площині, зокрема слово «державний» (замість «народний») стало передувати назві кожного з відновлених університетів, а з часом і інститутів. І то було не просто зміна назви, а й зміна втілюваної ідеї, зміна соціально-політичних орієнтирів розвитку суспільства та покликання вищої школи, що заслуговує окремого дослідження.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що розуміння суспільно-політичної ролі вищої школи, що містить проаналізована публіцистика, значною мірою відображає ті суспільно-політичні процеси, що відбувалися в країні у 1920-х – на початку 1930-х років. Вища школа в черговий раз відобразила «і дух суспільства і всі суспільні прагнення» (М.І. Пирогов). Публіцистичні оцінки «старої» та «нової» вищої школи стануть визначальними для подальшої історіографії на довгі роки.

¹ Зандер До питання про реформу вищої школи // Вісн. НКО. – X., 1920. – Ч. 1. – С. 86.

² Ряппо Я. П. Школа рабочей молодежи в системе просвещения и ее значение в производстве // Путь просвещения. – 1923. – №3. – С. VI.

³ Народна освіта на Україні. – X.: Черв. шлях, 1924. – С. 2.

⁴ Веркін І. Дореволюційна система освіти колишньої Росії // Система народної освіти: Зб. / Уклад.: Зільберштейн А., Ястржембський В. – X.: ДВУ, 1929. – С. 51.

⁵ Окунев Я. Новое студенчество // Студент революции. – 1923. – №2–3. – С. 14–15.

⁶ Златопольский М. Пролетаризация высшей школы в Одессе // Студент революции. – 1923. – №2–3. – С. 96.

⁷ Ряппо Я. П. Школа рабочей молодежи в системе просвещения и ее значение в производстве – С. IV.

⁸ Попов А. Факультет социального воспитания Харьковского ИНО // Путь просвещения. – 1922. – №2. – С. 223.

⁹ Ряппо Я. П. Про керування вищою школою // Студент революції. – X., 1924. – №1–2. – С. 10.

- ¹⁰ Гринько Г. Чергові завдання радянського будівництва в справі освіти // Вісн. НКО УРСР. – X., 1920. – Ч. 1. – С. 8.
- ¹¹ Ряппо Я. П. Про керування вищою школою. – С. 5.
- ¹² Шаров М. Самокритика у вищій школі // Студент революції. – 1928. – №6. – С. 16.
- ¹³ Первая Всеукраинская конференция по индустриально-техническому образованию // Путь просвещения. – 1922. – №5. – С. 316.
- ¹⁴ Роль студенчества в строительстве высших учебных заведений // Студент революции. – 1922. – №1. – С. 16. – Подпись: И. Н.
- ¹⁵ Первая Всеукраинская конференция по индустриально-техническому образованию. – С. 316.
- ¹⁶ Ряппо Я. П. Проблема профессионализма и политехнизма в советской школьной системе. – X.: ДВУ, 1929. – С. 144.
- ¹⁷ Там само. – С. 115.
- ¹⁸ Там само. – С. 9.
- ¹⁹ Ряппо Я. П. О пролетаризации высшей школы // Студент революции. – 1923. – №2–3. – С. 3.
- ²⁰ Скрипник М. О. Завдання культурного будівництва на Україні // Скрипник М. О. Статті і промови: В 5 т. – X.: ДВУ, 1930. – Т. 4, ч. 1. – С. 65.
- ²¹ Ряппо Я. П. Радянське студентство: (Характеристика вузів України). – X.: ДВУ, 1928. – С. 8.
- ²² Жук А. Вопросы медицинского образования // Путь просвещения. – 1922. – №6. – С. 93–94.
- ²³ Там само. – С. 93.
- ²⁴ Рабфаки – база пролетарской интеллигенции // Студент революции. – 1922. – №1. – С. 21–22. – Подпись: – С. 3.
- ²⁵ Чего ждут крестьяне от студенчества // Студент революции. – 1923. – №2–3. – С. 69; Макаров А. Школа, учащие и учащиеся: Из путевых заметок инструктора // Путь просвещения. – 1922. – №5. – С. 185.
- ²⁶ Циркуляр НКО та ВУК у Робосу про 2-гу Всесоюзну партнараду у справах в справі освіти // Бюл. НКО УРСР. – 1928. – №33. – С. 27.
- ²⁷ Об антирелигиозной пропаганде: Циркуляр Методкома // Бюл. Укрглавпрофобра. – 1924. – №1. – С. 11.
- ²⁸ Тайц М. Войовничий матеріалізм у ВУЗі // Студент революції. – 1924. – №6. – С. 26.
- ²⁹ Арнаутов В. Переподготовка работников просвещения // Путь просвещения. – 1923. – №7–8. – С. 38.
- ³⁰ Ряппо Я. П. Короткий нарис розвитку української системи народної освіти. – X.: ДВУ, 1927. – С. 5.
- ³¹ Дувальчук М. До запитання про профіль педагога педвишу // Комуністична освіта. – 1931. – Ч. 4. – С. 89.
- ³² Зандер До питання про реформу вищої школи. – С. 85–87.
- ³³ В вузах України. Харьков. Институт народного образования // Студент революции. – 1923. – № 2–3. – С. 114.
- ³⁴ Зандер До питання про реформу вищої школи. – С. 85–86; Ряппо Я. П. Развитие и современное состояние украинской системы народного просвещения // Пед. енцикл.: В 3 т. – М.: Работн. просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 543.
- ³⁵ Ряппо Я. П. Школа рабочей молодежи в системе просвещения и ее значение в производстве. – С. VIII–X.
- ³⁶ Ряппо Я. П. Новый этап реформы педагогического образования // Шлях освіти. – 1923. – № 7–8. – С. 22.
- ³⁷ Ряппо Я. П. Проблема профессионализма и политехнизма в советской школьной системе. – С. 141.
- ³⁸ Харьковский институт народного хозяйства // Студент революции. – 1923 – №4–5. – С. 95.
- ³⁹ Ряппо Я. П. Проблема профессионализма и политехнизма в советской школьной системе. – С. 144.
- ⁴⁰ Данилевский В. Я. Врач, его призвание и образование: Вступ. чтения. Вып. 1. – X.: ГИЗ Украины, 1921. – 147 с.
- ⁴¹ Там само. – С. 12.
- ⁴² Там само. – С. 24.
- ⁴³ Там само. – С. 30.
- ⁴⁴ Жук А. Вопросы медицинского образования. – С. 104–105.
- ⁴⁵ Шубин П. Два мира // Студент революции. – 1922. – №1. – С. 18.
- ⁴⁶ Гринько Г. Очерк истории и системы профобра // Путь просвещения. – 1923. – № 6. – С. 19.

-
- ⁴⁷ От гимназии к профшколе, от университета к техникуму и институту // Путь просвещения. – 1924. – №10. – С. 58. – Подпись: М. А.
- ⁴⁸ Ленин В. И. О левом ребячестве и мелкобуржуазности // Ленин В. И. Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М., 1962. – Т. 36. – С. 295.
- ⁴⁹ Ряппо Я. П. Просветительная политика и практика Укрглавпрофобра // Ряппо Я. П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920 – 1924): Сб. ст. и докл. – Х.: ГИЗ Украины, 1925. – С. 13 – 17; Ряппо Я. П. Школа рабочей молодежи в системе просвещения и ее значение в производстве. – С. I – XXIII. та ін.
- ⁵⁰ Ряппо Я. П. Школа рабочей молодежи в системе просвещения и ее значение в производстве. – С. X.
- ⁵¹ Ряппо Я. П. Короткий нарис розвитку української системи народної освіти. – С.5.
- ⁵² Ряппо Я. П. Проблема профессионализма и политехнизма в советской школьной системе. – С. 168 – 169.
- ⁵³ Ряппо Я. П. Развитие и современное состояние украинской системы народного просвещения // Пед. энцикл.: В 3 т. – М.: Работн. просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 573.
- ⁵⁴ Скрипник М. О. Про системи народної освіти // Радянська освіта. – 1929. – № 3. – С. 4.
- ⁵⁵ Скрипник М. О. Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР // Скрипник М. О. Вибрані твори. – К.: Україна, 1991. – С. 415.